

דרשות על פסוקי מקרא שברקען הגייה שונה מזו המסורה בידינו

שמחה קוגוט

הרצאה ביום עיון ב'מצפה יריחו', זאת חנוכה' תשפ"ג

בהרצאה היום אביא שלוש דוגמות של דרשות שברקען הגייה שונה מזו המסורה בידינו:

1. (יש' נד, יג) וְכָל-בְּנֵיךָ לְמוֹדֵי ה' וְרַב שְׁלוֹם בְּנֵיךָ.

1א. בבלי ברכות סד ע"א: "אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר: 'וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך'. אל תקרי 'בְּנֵיךָ' אלא 'בוניך'".

עד לגילוי מגילות קומראן ראו כאן דרשה בעלמא, המבוססת אמנם על שינוי הניקוד בקריאה. עם גילוי מגילת ישעיהו השלמה בין מגילות קומראן, מצאו שם במקום "וְרַב שְׁלוֹם בְּנֵיךָ" שבנוסח המסורה, נוסח חילופי, היתה לנוסח המוצע בדרשה שבמסכת ברכות, היינו:

1ב. מגילת ישעיהו שבמגילות ים-המלח: "וכל בניך למודי ה' ורב שלום **בוניכי** [בוי"ו תלויה]".

גרסת "בוניך" במגילה, תמורת "בְּנֵיךָ" שבנוסח המסורה, מצויה גם בפסוק

1ג. (מט, יז) מְהֵרוּ בְּנֵיךָ מְהֵרְסֶיךָ וּמְחַרְבֵיךָ מִמֶּךָ יֵצְאוּ,

המובא במגילה בגרסה: "מהרו **בוניך** מהורסיך ומחריביך ממך יצאו".¹

2. (בר' כב, ה) שבו לכם פה עם החמור

מפורסמת היא הדרשה על פסוק זה, המובאת ב:

2א (בבלי יבמות סב ע"א ועוד, ובהרחבה בבר"ר נו, ב) "שבו לכם פה עם החמור" – עם הדומה לחמור".

---

¹ ראו את הדיון בחילופים אלה אצל י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט, עמ' 170 – 171.

באחד מפרסומיי², הצבעתי על האפשרות להבין דרשה זו על בסיס מסורת ההגייה השומרנית, שאפשר שהיו לה מהלכים גם בלשון חז"ל, ועל רקעה של הגייה זו נולדה הדרשה. בידוע שהשומרונים הוגים את מילת היחס "עם" כשאין צמוד לה כינוי, כאילו היא מנוקדת "עם". במסורתם הגוייה אפוא מילת היחס הזאת – "עם", ובנטייה "עמי, עמך, עמנו..." (על דרך "מס – מסים"; "צד – צדים" בעברית). לצידה, מתקיימת בנפרד הסדרה של שם העצם "עם – עמי". אם בעל הדרשה היה מודע להגיית שתי סדרות אלה, שאולי נהגה בסביבותיו, קל היה לו להמיר את מילת היחס בשם העצם "עם". ומעניין שהדים לחילופים כאלה מצויים בתרגום השבעים לפסוק:

2 (תה' מז, י) נדיבי עמים נאספו, עם אלהי אברהם". לפי תרגום השבעים עולה הגרסה 'נדיבי עמים נאספו, עם אלהי אברהם'.

3. (בר' לז, כג-כד) וַיְהִי כַאֲשֶׁר-בָּא יוֹסֵף אֶל-אֶחָיו וַיִּפְשְׁטוּ אֶת-יוֹסֵף אֶת-כְּתָנָתוֹ אֶת-כְּתָנֵת הַפָּסִים אֲשֶׁר עָלָיו: וַיִּקְחֵהוּ וַיִּשְׁלַכְהוּ אֶתוֹ הַבְּרָה; [וְהַבּוֹר יֵקָה] [אֵין בּוֹ] מֵיָמִים].

פשט הכתוב, וכך גם פיסוק הטעמים, מעמידים את החלק האחרון של הכתוב -- [וְהַבּוֹר יֵקָה] [אֵין בּוֹ] מֵיָמִים] כטאוטולוגיה, היינו כביטוי כפול, המביע תוכן זהה. חז"ל והפרשנות המסורתית למקרא, לא חשו בנוח להציג פסוקי מקרא, במיוחד פסוקים בתורה, כמבע טאוטולוגי (והרי כך לימדונו מורינו ש'אין מילה מיותרת בטקסט'). זהו לכאורה הרקע לדרשה, המוכרת לנו מרש"י לפסוק. חשבתי שמן הראוי לצטט את הדרשה מן המקור שמשם לקחה רש"י, והנה – 'נס חנוכה', שאפשר להגדירו בכותרת היתולית: מה לבורו של יוסף ולנר חנוכה? הדרשה שנביא עוד רגע, משובצת בדרך של גרירה, בתוך סוגיה העוסקת בגובה הראוי לנר חנוכה, ובנזקי אש, שנר חנוכה עלול לגרום. ביני לביני, נדהמתי מן המקריות, שממש לפני צאת חג החנוכה, אני עומד להתמקד בדרשה על פסוק המובאת בתלמוד אגב דיונים הקשורים לחנוכה, אף שאין שום דבר -- לא בפסוק הנדרש ולא בדרשה גופא -- הנקשרים לחנוכה, וכל הדרשה שנביא מיד הובאה שם רק משום שקדמה לה אמירה של רב כהנא, הפותחת במילים: 'דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרבי תנחום' ואגב כך נגררה הגמרא לשתול שם בסמוך את הדרשה על פסוקנו, שהועלתה אף היא ע"י רב כהנא בפתיחה זהה -- 'דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרבי תנחום'. והנה הדרשה, המוכרת לכולנו מרש"י, שהביאה בפירושו לפסוקנו. נענין במקורה של הדרשה שהביא רש"י:

² ראו ש' קוגוט, "הלשון והפרשנות המסורתית למקרא כמאירות זו את זו", מחקרים במקרא ובתלמוד" (הוצאת המכון למדעי היהדות של האוניברסיטה העברית, סדרת פרסומים יא, ירושלים תשמ"ז) עמ' 41 – 55.

3א (בבלי שבת כא ע"ב - כב ע"א) **אמר רב כהנא דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרבי תנחום:** נר של חנוכה שהניחה למעלה מל' אמה פסולה, כסוכה וכמבוי: **ואמר רב כהנא דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרב תנחום:** מאי דכתיב' והבור רַק; אין בו מים? ממשמע שנא' 'והבור רַק' איני יודע שאין בו מים? אלא מה ת"ל 'אין בו מים?' – מים אין בו, אבל נחשים ועקרבים יש בו.

עד כאן הדרשה על פסוקנו, ומיד חוזרת הגמרא לדיון על נר חנוכה:

"אמר רבה: נר חנוכה מצוה להניחה בַּטֶּפַח הסמוכה לפתח ...".

נניח למקורות שזיווגה את הפסוק מפרשת 'וישב' עם ענייני נר חנוכה, ונתמקד בדרשה על בורו של יוסף.

הדרשה על 'והבור רַק; אין בו מים' אינה מבטלת את כפל הלשון, אלא אומרת, שהקביעה שהבור ריק דִּיָּה ללמד שאין בו מים, ואם כך יש למצוא את הסיבה לכפל הלשון, והמדרש מציע ש'אין בו מים' ממעט מן 'והבור רַק' את המים ומותר בו כביכול דברים אחרים. את הדברים האחרים משלים המדרש, לדעתי, על פי הפסוק:

3ב (דב' ח, טו) **הַמּוֹלִיכָהּ בַּמַּדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא, נַחֲשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב וְצַמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין-מַיִם.**

פסוק זה מלמד, שיחד עם **'צַמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין-מַיִם'** מצויים **'נַחֲשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב'**. ואם כך, בור ש'אין בו מים', מסתמא 'נחשים ועקרבים יש בו'. הבנה זו של הדרשה – לא רק שאיננה מבטלת את כפל הלשון, אלא היא מעמידה את הקביעה ש'הבור רַק' כקביעה שקרית, שהרי כיוון שהיו בו – לפי הדרשה – נחשים ועקרבים, לא היה הבור ריק!

לדעתי, קדמה לדרשה זו אחת משתיים: או דרשה סמויה של 'אל תקרי "רַק", אלא "רַק"', או אף מסורת הגייה, שהגתה את 'רַק' כ'רַק', ויושם אל לב, שהמילה 'רַק' כתובה חסר – ללא יו"ד!

נציין עוד, שחילופי 'רַק/רַק' נלמדים גם מחילופי הגרסה שבחלומות פרעה, שקראנו בשבת האחרונה: בַּסִּיפּוֹר המספר על החלום הכפול, מְכוּוֹנוֹת הן הַפְּרוֹת רעות המראה, והן השיבולים שדופות הקדים – **"דַּקּוֹת"**:

3ג (בר' מא, ג) **וְהָיָה שִׁבְעַת פְּרוֹת אַחֲרוֹת, עֲלוֹת אַחֲרֵיהֶן מִן-הַיָּאֵר, רְעוֹת מֵרָאֵה, וְדַקּוֹת בְּשָׂר ...**

3ד (שם ו) **וְהָיָה שִׁבְעַת שִׁבְלִים, דַּקּוֹת וְשִׁדּוּפּוֹת קָדִים, צִמְחוֹת אַחֲרֵיהֶן.**

כנגד זה, כשיוסף פותר את חלומות פרעה, הוא ממיר את **"דַּקּוֹת"** במילה אחרת, שהיא **"רַקּוֹת"** לגבי הפרות, ו"רַקּוֹת" לגבי השיבולים

3ה (שם כז) **וְשִׁבְעַת הַפְּרוֹת הַרַקּוֹת וְהַרְעוֹת הָעֹלֹת אַחֲרֵיהֶן, שִׁבְעַת שָׁנִים הֵנָּה, וְשִׁבְעַת הַשִּׁבְלִים הַרַקּוֹת, שִׁדּוּפּוֹת הַקָּדִים--יְהִיוּ, שִׁבְעַת שָׁנֵי רָעַב.**

הרי מכאן חילופי הגייה של 'רַק/רֶק'.

אזכיר בקצרה עוד שתי דרשות הנשענות, לדעתי (וכתבתי על כך), על החילופים האלה:

על הפסוק

3ו (שיה"ש ד, ג) "כפלח הרימון רֶקֶתָּךְ"

נדרש:

3ז (בבלי ברכות נז ע"א) מאי 'רֶקֶתָּךְ'? - אפילו רִיקֵנִין שְׁבָךְ מלאים מצוות כרימון.

אף כאן דרשת 'אל תקרי' סמויה – 'אל תקרי רֶקֶתָּךְ אלא רִיקֵנִין'.

כיו"ב, על הפסוק

3ח (דב' לב, מז) כי לא דבר רֶק הוא מְכֶם

נדרש:

3ט (ירושלמי פאה א, א) ואם רֶק הוא – מְכֶם הוא! ולמה? מפני שאין אתם יגעים בתורה.

הדרשן גרס כך: 'כי לא דבר רֶק הוא; רֶק רֶק הוא מְכֶם!'.

כללו של הדבר: הדרשן קרא את פסוקנו בהגיית 'רֶק' ובפיסוק שונה מן הטעמים, כך: 'והבור – רֶק אין בו מים, היינו 'רֶק מים אין בו', וקריאה זו מזמינה את ההשלמה המדרשית – 'אבל נחשים ועקרבים יש בו'. קריאה זו משיגה שתי מטרות: היא מבטלת הן את הקביעה שהבור ריק, כשלמעשה, לפי הדרשה, אין הוא ריק; והן את כפל הלשון, שהדרשה ביקשה 'לברוח' ממנו .

תודה רבה!